

В.М.Нікольський*

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД РЕПРЕСОВАНИХ В УКРАЇНІ У 1937 р.

У статті на основі документів Державного архіву Служби безпеки України вперше узагальнено та проаналізовано соціальний склад репресованих органами держбезпеки в Україні у 1937 р. Дослідження є першою спробою цього напрямку та дозволяє з'ясувати реальну соціальну спрямованість політичних переслідувань періоду "великої чистки".

Одним із найважливіших показників політичних репресій періоду 1937 – 1938 рр. була соціальна належність заарештованих. Цей показник за своїм змістом є двояким: з одного боку, він певною мірою характеризує конкретну людину, а, з іншого, – через нього виявляється суспільна характеристика великих груп людей, з відповідними загальними ознаками.

В історичній літературі питання детального вивчення соціального складу репресованих, а саме його кількісних характеристик, ще не було предметом спеціальних наукових розробок.

Досліджуючи названу тему, автор в основному використав матеріали фонду № 42 Державного архіву Служби безпеки України в Києві (ДА СБУ-К), де містяться статистичні звіти органів державної безпеки. До них належать стандартизовані цифрові відомості обласних підрозділів НКВС, підписані начальниками архівно-облікових відділів (1-й спецвідділ) та керівниками УНКВС (або їх заступниками). Крім того, цей фонд включає різні поточні звітні документи, довідки, відповідне листування тощо. У праці використано також документи архівних структур Служби безпеки України (філій ДА СБУ-К) у Донецькій і Луганській областях: журнали обліку архівно-слідчих справ та картотеки, зокрема картотеку науково-редакційних груп "Реабілітовані історією" по цих областях.

Метою даного дослідження є встановлення реального соціального складу осіб, репресованих органами держбезпеки в Україні у 1937 р. – першому році так званої "великої чистки".

Треба відзначити, що організатори та виконавці репресій своєрідно трактували поняття "соціальний склад заарештованих", а обходити його вони не могли

---

* Нікольський Володимир Миколайович – канд. іст. наук, доцент кафедри історії України історичного факультету Донецького національного університету, заст. декана факультету з наукової роботи.

з огляду на соціально-політичну спрямованість каральних дій. Адже метою репресій була саме чистка.

Рішення політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. (протокол № П51/94) "Про антирадянські елементи" стало поштовхом для масових репресій. У ньому, зокрема, зазначалося: "Спостерігається, що значна частина *колишніх куркулів та кримінальників* (підкреслено авт. - В.Н.), висланих у свій час із різних областей у північні та сибірські райони, які потім, по закінченні терміну висилки повернулися у свої області, - є головними призвідниками всіляких антирадянських та диверсійних злочинів як у колгоспах та радгоспах, так і на транспорті та в деяких галузях промисловості"¹.

Оперативний наказ народного комісара внутрішніх справ Союзу РСР № 00447 від 30 липня 1937 р. розширював спрямованість репресивних дій органів держбезпеки. У його преамбулі виділялися такі групи населення, на які безпосередньо спрямовувалися каральні дії: 1) репресовані у минулому колишні куркулі; 2) колишні церковники і сектанти; 3) члени антирадянських політичних партій; 4) колишні активні учасники бандитських повстань, білі карателі, репатріанти і т.п.; 5) кримінальні злочинці. Всі ці категорії можна лише умовно віднести до так званих "соціальних груп". Далі ці групи узагальнено в рамках трьох категорій - "колишні куркулі, активні антирадянські елементи та кримінальні злочинці"².

У звітах органів НКВС, бланки яких зроблено друкарським способом, окремо виділено дані, що характеризували кількість заарештованих по 13-ти групах, про які йтиметься далі.

Узагальнення звітів обласних управлінь НКВС, НКВС Молдавської АРСР та центрального апарату за 1937 р. дало нам можливість відтворити таку картину³:

Таблиця 1

Соціальний склад заарештованих органами держбезпеки по УРСР за 1937 р.

№№ п/п	Групи репресованих	Заарештовано (осіб)	% від загальної кількості по Україні
1	Колишні куркулі	66 401	41,6%
2	"Колишні люди" ⁴	58 502	36,7%
3	Декласований елемент	14 504	9,1%
4	Служителі релігійних культів	4744	3,0%
5	Службовці	4300	2,7%
6	Домогосподарки, утриманці, пенсіонери	3035	1,9%
7	Селяни-одноосібники	2473	1,5%
8	Кустарі	1389	0,9%
9	Колгоспники	1266	0,8%
10	Командний склад Червоної армії	1083	0,7%
11	Робітники	777	0,5%
12	Червоноармійці та молодший командний склад РСЧА	864	0,5%
13	Працівники НКВС	236	0,1%
	Загалом по Україні	159 574	100%

Як видно із таблиці, керівництво органів НКВС СРСР (яке затвердило відповідну статистичну форму) дуже своєрідно трактувало поняття "соціальна належність".

Згідно зі звітами з місць, на першому місці серед заарештованих були колишні куркулі (майже половина від загальної кількості), які вже відбули заслання й ув'язнення. Друге місце (з відносною часткою, що наближалася майже до третини від загалу) посідали так звані "колишні люди". Цікавим є те, що цю

категорію навіть не згадували у рішенні політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. та в оперативному наказі № 00447. Очевидно, вони попали в категорію таких, хто підлягав репресуванню автоматично, через широке трактування вищезгаданих документів. На третьому місці були так звані "декласовані елементи" – кримінальні злочинці, безпритульні, жебраки тощо. Четвертою за чисельністю була група служителів релігійних культів. Разом ці чотири групи охоплювали 144 151 особу, тобто 91,4% заарештованих.

Тут слід нагадати, що серед заарештованих у 1937 р. були не тільки такі, котрі потрапили під дію положень рішення політбюро й оперативного наказу. До всіх інших треба віднести і тих, які проводили так звану "антирадянську агітацію та пропаганду", обвинувачувались у шпигунстві, військових і посадових злочинах, так званих "різних" (нелегальний перехід державного кордону тощо).

Якщо виходити зі змісту оперативного наказу НКВС, то було поставлено завдання ліквідувати фізично або ізолювати у таборах осіб, які перебували на оперативному обліку органів держбезпеки на підставі двох обставин. Перша – це належність до певних категорій (колишні куркулі, кримінальні злочинці, церковники і сектанти, члени антирадянських політичних партій). Друга – відповідні прояви з їх боку, тобто діяльність, яку було конкретизовано як підривно або провокаторсько-привідницьку.

Усі інші групи населення, котрих вважали "соціальними" (службовці, непрацюючі, селяни-одноосібники, кустарі, колгоспники, робітники, військово-службовці та працівники НКВС), згідно зі звітами, становили лише 8,6% репресованих. Їх могли, на нашу думку, притягти до кримінальної відповідальності лише за якусь конкретну антирадянську або контрреволюційну діяльність.

Згідно зі звітами обласних управлінь НКВС, соціальний склад заарештованих у 1937 р. був таким:

Київська область: 1) колишні куркулі – 7374 особи (34,5% від загальної кількості заарештованих); 2) "колишні люди" – 9892 (46,3%); 3) декласовані – 2239 (10,5%); 4) служителі релігійних культів – 941 (4,4%); 5) кустарі – 16 (0,1%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 348 (1,6%); 7) службовці – 114 (0,5%); 8) селяни-одноосібники – 65 (0,3%); 9) колгоспники – 33 (0,2%); 10) робітники – 49 (0,2%); 11) червоноармійці та молодший командний склад РСЧА, прикордонної охорони і внутрішніх військ НКВС – 166 (0,7%); 12) командний склад Червоної армії – 119 (0,6); 13) працівники НКВС – 18 осіб (0,1%)⁵.

Харківська область: 1) колишні куркулі – 5877 осіб (39,1%); 2) "колишні люди" – 5330 (35,5%); 3) декласовані – 2259 (15,0%); 4) служителі релігійних культів – 102 (0,7%); 5) кустарі – 224 (1,5%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 273 (1,8%); 7) службовці – 381 (2,5%); 8) селяни-одноосібники – 136 (0,9%); 9) колгоспники – 67 (0,4%); 10) робітники – 56 (0,4); 11) червоноармійці – 108 (0,7%); 12) командний склад Червоної армії – 188 (1,3%); 13) працівники НКВС – 24 особи (0,2%)⁶.

Дніпропетровська область: 1) колишні куркулі – 8117 осіб (47,6%); 2) "колишні люди" – 5995 (34,9%); 3) декласовані – 555 (3,2%); 4) служителі релігійних культів – 172 (1,0%); 5) кустарі – 67 (0,4%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 796 (4,6%), 7) службовці – 477 (2,8%); 8) селяни-одноосібники – 47 (0,3%); 9) колгоспники – 256 (1,5%); 10) робітники – 380 (2,1%); 11) червоноармійці – 80 (0,5%); 12) командний склад Червоної армії – 176 (1,0%); 13) працівники НКВС – 6 осіб (0,1%)⁷.

Одеська область: 1) колишні куркулі – 5119 осіб (40,3%); 2) "колишні люди" – 3694 (29,0%); 3) декласовані – 2152 (17,0%); 4) служителі релігійних культів – 452 (3,6%); 5) кустарі – 152 (1,2%); 6) домогосподарки, утриманці,

пенсіонери (непрацюючі) – 111 (0,9%); 7) службовці – 475 (3,8%); 8) селяни–одноосібники – 47 (0,4%); 9) колгоспники – 260 (2,0%); 10) робітники – 129 (1,0%); 11) червоноармійці – 47 (0,4%); 12) командний склад Червоної армії – 28 (0,2%); 13) працівники НКВС – 29 осіб (0,2%)⁸.

Вінницька область: 1) колишні куркулі – 3448 осіб (20,5%); 2) "колишні люди" – 9539 (56,7%); 3) декласовані – 1706 (10,1%); 4) служителі релігійних культів – 896 (5,3%); 5) кустарі – 157 (0,9%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 82 (0,5%); 7) службовці – 74 (0,4%); 8) селяни–одноосібники – 437 (2,6%); 9) колгоспники – 58 (0,3%); 10) робітники – 9 (0,1%); 11) червоноармійці – 228 (1,4%); 12) командний склад Червоної армії – 141 (0,8%); 13) працівники НКВС – 40 осіб (0,2%)⁹.

Чернігівська область: 1) колишні куркулі – 3451 особа (40,6%); 2) "колишні люди" – 3369 (39,6%); 3) декласовані – 948 (11,2%); 4) служителі релігійних культів – 67 (0,8%); 5) кустарі – 34 (0,4%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 119 (1,4%); 7) службовці – 92 (1,1%); 8) селяни–одноосібники – 201 (2,4%); 9) колгоспники – 54 (0,6%); 10) робітники – 3 (0,1%); 11) червоноармійці – 63 (0,7%); 12) командний склад Червоної армії – 84 (1,0%); 13) працівники НКВС – 16 осіб (0,1%)¹⁰.

Молдавська АРСР: 1) колишні куркулі – 1336 осіб (29,1%); 2) "колишні люди" – 1971 (43,0%); 3) декласовані – 380 (8,3%); 4) служителі релігійних культів – 257 (5,6%); 5) кустарі – 2 (0,1%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 107 (2,3%); 7) службовці – 117 (2,6%); 8) селяни–одноосібники – 99 (2,2%); 9) колгоспники – 254 (5,4%); 10) не було; 11) червоноармійці – 35 (0,7%); 12) командний склад Червоної армії – 27 (0,6%); 13) працівники НКВС – 3 особи (0,1%)¹¹.

Миколаївська область: 1) колишні куркулі – 2517 осіб (43,5%); 2) "колишні люди" – 1385 (23,9%); 3) декласовані – 513 (8,9%); 4) служителі релігійних культів – 111 (1,9%); 5) кустарі – 477 (8,3%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 92 (1,6%); 7) службовці – 138 (2,4%); 8) селяни–одноосібники – 394 (6,8%); 9) колгоспники – 86 (1,5%); 10) робітники – 23 (0,4%); 11) червоноармійці – 15 (0,3%); 12) командний склад Червоної армії – 26 (0,3%); 13) працівники НКВС – 9 осіб (0,1%)¹².

Полтавська область: 1) колишні куркулі – 2638 осіб (47,3%); 2) "колишні люди" – 1761 (31,6%); 3) декласовані – 467 (8,4%); 4) служителі релігійних культів – 361 (6,5%); 5) кустарі – 69 (1,2%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 58 (1,0%); 7) службовці – 47 (0,8%); 8) селяни–одноосібники – 66 (1,2%); 9) колгоспники – 31 (0,6%); 10) робітники – 14 (0,3%); 11) червоноармійці – 32 (0,6%); 12) командний склад Червоної армії – 29 осіб (0,5%); 13) працівники НКВС – не було¹³.

Житомирська область: 1) колишні куркулі – 7063 особи (48,3%); 2) "колишні люди" – 4938 (33,8%); 3) декласовані – 1053 (7,2%); 4) служителі релігійних культів – 540 (3,7%); 5) кустарі – 87 (0,6%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 841 (5,7%); 7) службовці – 13 (0,1%); 8) селяни–одноосібники – 17 (0,1%); 9) колгоспники – 11 (0,1%); 10) робітники – 7 (0,05%); 11) червоноармійці – 38 (0,3%); 12) командний склад Червоної армії – 20 осіб (0,1%); 13) працівники НКВС – не було¹⁴.

Кам'янець–Подільська область: 1) колишні куркулі – 4615 осіб (55,5%); 2) "колишні люди" – 2949 (35,5%); 3) декласовані – 85 (1,0%); 4) служителі релігійних культів – 131 (1,6%); 5) кустарі – 6 (0,1%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 49 (0,6%); 7) службовці – 76 (0,9%); 8) селяни–одноосібники – 302 (3,6%); 9) колгоспники – 47 (0,6%); 10) робітники – 8 (0,1%); 11) червоноармійці – не було; 12) командний склад Червоної армії – 40 осіб (0,5%); 13) працівники НКВС – не було¹⁵.

Донецька область: 1) колишні куркулі – 14832 особи (54,9%); 2) "колишні люди" – 6503 (24,0%); 3) декласовані – 2065 (7,6%); 4) служителі релігійних культів – 685 (2,5%); 5) кустарі – 91 (0,3%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 85 (0,3%); 7) службовці – 1874 (7,0%); 8) селяни–одноосібники – 662 (2,4%); 9) колгоспники – 102 (0,4%); 10) робітники – 73 (0,3%); 11) червоноармійці – 42 (0,1%); 12) командний склад Червоної армії – 22 (0,2%); 13) працівники НКВС – 6 осіб (0,02%)¹⁶.

Центральний апарат НКВС УРСР: 1) колишні куркулі – 14 осіб (0,7%); 2) "колишні люди" – 1176 (55,6%); 3) декласовані – 82 (3,9%); 4) служителі релігійних культів – 27 (1,3%); 5) кустарі – 7 (0,3%); 6) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі) – 74 (3,5%); 7) службовці – 422 (20,0%); 8) селяни–одноосібники – не було; 9) колгоспники – 7 (0,3%); 10) робітники – 26 (1,2%); 11) червоноармійці – 31 (1,5%); 12) командний склад Червоної армії – 163 (7,7%); 13) працівники НКВС – 85 осіб (4,0%)¹⁷.

Зроблені вище підрахунки дають можливість скласти порівняльні таблиці, в яких враховано абсолютні й відносні показники щодо певних категорій репресованих по областях¹⁸.

Таблиця 2

Співвідношення по групі колишніх куркулів

№№ п/п	Області	Заарештовано колишніх куркулів (осіб)	% колишніх куркулів від загальної кількості заарештованих цієї категорії по Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	14 832	22,3%	54,8%
2	Дніпропетровська	8117	12,1%	47,4%
3	Київська	7374	11,1%	34,5%
4	Житомирська	7063	10,5%	48,3%
5	Харківська	5877	8,9%	39,1%
6	Одеська	5119	7,7%	40,3%
7	Кам'янець-Подільська	4615	7,0%	55,5%
8	Чернігівська	3451	5,2%	40,6%
9	Вінницька	3448	5,2%	20,5%
10	Полтавська	2638	4,0%	47,3%
11	Миколаївська	2517	3,8%	43,5%
12	Молдавська АРСР	1336	2,0%	29,1%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	14	0,02%	0,7%
	Загалом по УРСР	66 401	100%	41,6%

Найбільше репресованих колишніх куркулів припадало на Донецьку, Дніпропетровську та Київську області, які були більш розвинутими у промислового відношенні. Колишні куркулі, яких вислали в роки примусової колективізації, після завершення терміну покарання здебільшого не повертались у рідні місця, оскільки їх житло і майно було конфісковано. Вчорашні засланці вирушили в інші регіони України – промислово розвинуті, де можна було знайти роботу. Тим більше, що ці області мали дефіцит у робочій силі, в основному некваліфікованій. Зрозуміло, що їх переселення на нові місця не завжди мало законний характер, чому перешкоджала паспортна система. Частина їх переховувалася з підробленими документами. А переміщення у промислові райони, з їх плинними робітничими кадрами, регулярним вербуванням робочої сили на новобудови давало можливість зникнути з поля зору НКВС. Але ця можливість часто була примарною. Отже, й відсотки заарештованих колишніх куркулів у цих промислових областях були більшими.

Перше місце за показником співвідношення заарештованих колишніх куркулів до загалу репресованих належить Кам'янець-Подільській області (55,5%), на другому місці була Донецька, далі йшли Житомирська та

Дніпропетровська. Таку ситуацію можна пояснити трьома факторами: 1) значно більшою часткою куркулів, які повернулися в ці області; 2) прикордонним розташуванням Кам'янець-Подільської і Житомирської областей, які й вичищали від потенційно ворожого елемента, 3) більш високою активністю місцевих органів НКВС, що мали відповідні так звані "облікові матеріали" саме по цій категорії.

Група репресованих "колишніх людей" характеризується такими показниками арештів¹⁹.

Таблиця 3

Співвідношення по групі "колишніх людей"

№№ п/п	Області	Заарештовано "колишніх людей" (осіб)	% "колишніх людей" від загальної кількості заарештованих цієї категорії по Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	6503	11,2%	24,0%
2	Дніпропетровська	5995	10,2%	34,9%
3	Київська	9892	16,9%	46,3%
4	Житомирська	4938	8,4%	33,8%
5	Харківська	5330	9,1%	35,5%
6	Одеська	3694	6,3%	29,0%
7	Кам'янець-Подільська	2949	5,0%	35,5%
8	Чернігівська	3369	5,8%	39,6%
9	Вінницька	9539	16,3%	56,7%
10	Полтавська	1761	3,0%	31,6%
11	Миколаївська	1385	2,4%	23,9%
12	Молдавська АРСР	1971	3,4%	43,0%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	1176	2,0%	55,6%
	Загалом по УРСР	58 502	100%	31,0%

По цій категорії репресованих першою була Київська область, від якої дещо відставала Вінницька, а потім ішла Донецька (відповідно – 16,9%, 16,3% та 11,1%). Але у показнику співвідношення цієї категорії із загальною кількістю репресованих у відповідній області Донецька посідала передостаннє місце, дещо випереджаючи Миколаївську область.

Особливість цієї категорії полягала у тому, що вона об'єднувала людей, які раніше належали до привілейованих верств населення. Проводячи репресії, треба було перед цим встановити сам факт їхнього колишнього становища. Зрозуміло, що влада фіксувала таких людей через органи НКВС. Але у Конституції СРСР 1936 р. вони навіть не існували як соціальне явище. Тому реєстрація цієї категорії, на наш погляд, певною мірою була ускладненою. Більше того, всі ці "колишні" навряд чи дуже вже й прагнули поселятись у переважно промисловому регіоні Донбасу, або у сільськогосподарській Миколаївській області. Їм потрібен був притулок у більш тихих регіонах. Зрозуміло також, що до революції відносна частка поміщиків була значно більшою у Вінницькій та Київській областях. Пошук органами НКВС колишніх офіцерів і жандармів ускладнювався намаганням з їх боку не афішувати своє минуле. Співвідношення репресованих по цій категорії також залежало від факторів, які ми вже назвали.

Третьою за чисельністю заарештованих була група декласованих елементів. Ми вважаємо, що, виходячи з тексту оперативного наказу № 00447, ця категорія в основному складалася з кримінальників. У документі було записано так: "Окрім того, на селі та в місті ще досі гніздяться значні кадри кримінальних злочинців – скотокрадів. Крадіїв–рецидивістів, грабіжників та ін., що відбували покарання, втекли з місць ув'язнення та ховаються від репресій. Недостатність боротьби з цим кримінальним контингентом створила для них умови безкарності,

що сприяло їх злочинній діяльності”²⁰. До цієї категорії, безперечно, належали також особи без постійного місця проживання, жебраки тощо.

Репресії стосовно третьої групи характеризувалися так²¹:

Таблиця 4

№№ п/п	Області	Заарештовано декласованих (осіб)	% декласованих від загальної кількості заарештованих цієї категорії по Україні	% від загалу заарештованих у областях
1	Донецька	2065	14,2%	7,6%
2	Дніпропетровська	555	3,8%	3,2%
3	Київська	2239	15,4%	10,5%
4	Житомирська	1053	7,3%	7,2%
5	Харківська	2259	15,6%	15,0%
6	Одеська	2152	14,8%	17,0%
7	Кам'янець-Подільська	85	0,6%	1,0%
8	Чернігівська	948	6,5%	11,2%
9	Вінницька	1706	11,8%	10,1%
10	Полтавська	467	3,3%	8,4%
11	Миколаївська	513	3,5%	8,9%
12	Молдавська АРСР	380	2,6%	8,3%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	82	0,6%	3,9%
	Загалом по УРСР	14 504	100%	9,1%

Співвідношення по групі декласованих

Як абсолютні показники арештів по цій категорії, так і відносні результати у різних областях мали значні розбіжності. Наприклад, кількість заарештованих була в межах від 2259 осіб (Харківська обл.) до 85 (Кам'янець-Подільська). Проценти заарештованих із групи декласованого елемента від загальної кількості репресованих по областях були в межах від 3,2% (Дніпропетровська обл.) до 17,0% (Одеська обл.). Особливості репресій по категорії декласованих, на наш погляд, визначалися специфікою їх занять і способу життя: у сільських районах ця категорія мала дуже мало можливостей для "промислів", але у промислових і транспортних вузлах такі можливості значно збільшувалися.

Наступні десять груп серед репресованих можна умовно відносити до соціальних. Це, скоріше, професійно-фахові категорії населення. Тим більше, що службовців, робітників, кустарів можна водночас було відносити, скажімо, до категорії колишніх куркулів, або "колишніх людей".

Статистична звітність органів держбезпеки передбачала досить різнопланове ставлення до обліку по цих групах. Так, у звітах, що мали назву "Відомості про кількість заарештованих по УНКВС в УРСР", у різних таблицях були різні підходи. Якщо брати безпосередньо соціальний (професійний) склад, то інформація обласних управлінь НКВС включала такі групи (подаються в порядку викладення. – В.Н.): 1) служителі релігійних культів; 2) кустарі; 3) домогосподарки, утриманці, пенсіонери (непрацюючі); 4) службовці; 5) селяни-одноосібники; 6) колгоспники; 7) робітники; 8) червоноармійці, молодший командний склад РСЧА; 9) командний склад РСЧА; 10) працівники НКВС.

Перша з цих груп репресованих мала такі загальні характеристики²²:

№№ п/п	Області	Заарештовано служителів релігійних культів (осіб)	% служителів релігійних культів від загальної кількості заарештованих цієї категорії по Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	686	14,5%	2,5%
2	Дніпропетровська	172	3,6%	1,0%
3	Київська	941	19,8%	4,5%
4	Житомирська	540	11,4%	3,7%
5	Харківська	102	2,2%	0,7%
6	Одеська	452	9,5%	3,6%
7	Кам'янець-Подільська	131	2,8%	1,6%
8	Чернігівська	67	1,4%	0,8%
9	Вінницька	896	18,9%	5,3%
10	Полтавська	361	7,6%	6,5%
11	Миколаївська	111	2,3%	1,9%
12	Молдавська АРСР	257	5,4%	5,6%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	27	0,6%	1,3%
	Загалом по УРСР	4743	100%	3,0%

Таблиця 5

Співвідношення по групі служителів релігійних культів

Із таблиці видно, що репресій зазнали служителі релігійних культів у різних областях по-різному. Діапазон арештів був у межах від 941 особи (Київська обл.) до 67 (Чернігівська обл.). При цьому, по областях відсотки, коливалися у межах 19,8% – 1,4%.

А проценти, що характеризують частку заарештованих служителів релігійних культів від усіх репресованих по областях, були в межах від 0,7% (Харківська обл.) до 6,5% (Полтавська обл.). Характерно, що останній показник – найвищий у сільськогосподарських областях (Полтавська, Вінницька, Молдавська АРСР), за винятком Чернігівської області. У Донецькій області (найбільше промислово розвинений) цей показник був близьким до середнього українського.

Отже, звітні дані з областей свідчили про порівняно велику кількість заарештованих священнослужителів, враховуючи їх незначну кількість на загальному тлі інших соціально-фахових груп.

Таблиця 6

Співвідношення по групі кустарів²³

№№ п/п	Області	Заарештовано кустарів (осіб)	% кустарів від загальної кількості заарештованих цієї категорії по Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	91	6,6%	0,3%
2	Дніпропетровська	67	4,8%	0,4%
3	Київська	16	1,2%	0,1%
4	Житомирська	87	6,3%	0,6%
5	Харківська	224	16,1%	1,5%
6	Одеська	152	10,9%	1,2%
7	Кам'янець-Подільська	6	0,4%	0,1%
8	Чернігівська	34	2,4%	0,4%
9	Вінницька	157	11,3%	0,9%
10	Полтавська	69	5,0%	1,2%
11	Миколаївська	477	34,3%	8,3%
12	Молдавська АРСР	2	0,1%	0,1%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	7	0,5%	0,3%
	Загалом по УРСР	1389	100%	1,0%

Репресії щодо кустарів у 1937 р. в областях були порівняно незначними. Найбільшу кількість їх було репресовано у Миколаївській області. Там було заарештовано 477 осіб, що становило більше ніж третину від репресованих кустарів в Україні та 8,3% від кількості заарештованих у цій області. Порівняно високими були абсолютні показники у Харківській (224 особи, 16,1% від загальної кількості по Україні), Вінницькій (157 осіб, 11,3%) і Одеській областях (152 особи, 10,9%). В інших областях арешти коливалися в межах від 91 особи (6,6%) у Донецькій області до 2 осіб (0,1%) – у Молдавській АРСР. Водночас, порівняно з іншими категоріями населення арешти кустарів були незначними: у восьми областях, Молдавській АРСР і центральному апараті НКВС їх відносні показники були менше одного відсотка, а в чотирьох областях ледь перевищували цю величину.

Таблиця 7
Співвідношення по групі непрацюючих²⁴

№№ п/п	Області	Заарештовано непрацюючих (осіб)	% непрацюючих від загальної кількості заарештованих цієї категорії по Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	85	2,8%	0,3%
2	Дніпропетровська	796	26,3%	4,6%
3	Київська	348	11,5%	1,6%
4	Житомирська	841	27,7%	5,7%
5	Харківська	273	9,0%	1,8%
6	Одеська	111	3,7%	0,9%
7	Кам'янець-Подільська	49	1,6%	0,6%
8	Чернігівська	119	3,9%	1,4%
9	Вінницька	82	2,7%	0,5%
10	Полтавська	58	1,9%	1,0%
11	Миколаївська	92	3,0%	1,6%
12	Молдавська АРСР	107	3,5%	2,3%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	74	2,4%	3,5%
	Загалом по УРСР	3035	100%	2,0%

Перше місце щодо арештів серед непрацюючих (домогосподарки, утриманців, пенсіонери тощо) посідала Житомирська область (841 репресований, 27,7% від загальної кількості по цій групі в УРСР); друге – Дніпропетровська (796 арештів, 26,3%); третє – Київська (348 арештів, 11,5%). В інших областях абсолютні й відносні показники, що характеризували репресії щодо непрацюючих, були значно меншими. Останні місця посідали Кам'янець-Подільська, Полтавська, Вінницька, Донецька та Миколаївська області. Отже, це свідчить про відсутність певних підходів у репресіях по цій групі.

Розгляд відносних показників по групі непрацюючих щодо інших категорій репресованих дає можливість зробити такі узагальнення: 1) діапазон останніх порівняно невеликий (від 5,7% до 0,3%); 2) у більшості областей їх відносні частки є близькими до середнього показника.

Таблиця 8
Співвідношення по групі службовців²⁵

№№ п/п	Області	Заарештовано службовців (осіб)	% службовців від загальної кількості заарештованих цієї категорії по Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	1874	43,6%	7,0%
2	Дніпропетровська	477	11,1%	2,8%
3	Київська	114	2,7%	0,5%
4	Житомирська	13	0,3%	0,1%
5	Харківська	381	8,9%	2,5%
6	Одеська	475	11,0%	3,8%
7	Кам'янець- Подільська	76	1,8%	0,9%
8	Чернігівська	92	2,1%	1,1%
9	Вінницька	74	1,7%	0,4%
10	Полтавська	47	1,1%	0,8%
11	Миколаївська	138	3,2%	2,4%
12	Молдавська АРСР	117	2,7%	2,6%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	422	9,8%	20,0%
	Загалом по УРСР	4300	100%	6,7%

Майже половину репресованих по групі службовців було заарештовано в Донецькій області. Значна частина їх мешкала в промислово розвинутих областях – Дніпропетровській, Одеській і Харківській. Водночас невеликою була кількість службовців, заарештованих у Київській області. Діапазон відносних часток по цій групі значний – від 43,6% (Донецька обл.) до 0,3% (Житомирська). Процент, що характеризують співвідношення серед заарештованих різних фахово-професійних груп, також відзначаються у цій групі великими розбіжностями. Максимальний показник був по центральному апарату (20,0%), друге місце посідала Донецька область (7,0%), а на третьому, з певним відставанням, була Одеська (2,8%). У п'яти областях ці показники були меншими за один відсоток.

Таблиця 9
Співвідношення по групі селян-одноосібників²⁶

№№ п/п	Області	Заарештовано селян- одноосібників (осіб)	% селян- одноосібників від загальної кількості заарештованих цієї категорії по Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	662	26,8%	0,4%
2	Дніпропетровська	47	1,9%	0,3%
3	Київська	65	2,6%	0,3%
4	Житомирська	17	0,7%	0,1%
5	Харківська	136	5,5%	0,9%
6	Одеська	47	1,9%	0,4%
7	Кам'янець- Подільська	302	12,2%	3,6%
8	Чернігівська	201	8,1%	2,4%
9	Вінницька	437	17,7%	2,6%
10	Полтавська	66	2,7%	1,2%
11	Миколаївська	394	15,9%	6,8%
12	Молдавська АРСР	99	4,0%	2,2%
13	Центральний апарат НКВС УРСР			
	Загалом по УРСР	2473	100%	2,0%

Найбільший абсолютний показник арештів серед селян-одноосібників належав Донецькій області (662 особи) – понад чверть репресованих із цієї групи в Україні. Але серед заарештованих на Донеччині це становило тільки 0,4%. По областях абсолютні показники арештів селян-одноосібників були дуже різноплановими, що проявлялось у відносних показниках. Так, можна виділити дві великих групи областей: 1) Донецька, Дніпропетровська, Київська, Житомирська, Харківська, Одеська та Полтавська, відносні показники арештів одноосібників у яких були від 1,1% до 0,1%; 2) Кам'янець-Подільська, Чернігівська, Вінницька, Миколаївська області та Молдавська АРСР, в яких цей показник був значно більшим (від 2,2% до 6,8%).

Таким чином, можна констатувати, що перша група об'єднувала більші за чисельністю населення та промисловим потенціалом області.

Показовим є такий момент: до різних груп належали дві прикордонні області (Житомирська – відносні показники 0,7% і 0,1%, та Кам'янець-Подільська 12,2% і 3,6%). Тобто, сам статус цих областей не впливав на абсолютні й відносні показники арештів серед селян-одноосібників.

По групі колгоспників визначені нами показники мали такий характер²⁷:

Таблиця 10

Співвідношення по групі колгоспників

№№ п/п	Області	Заарештовано колгоспників (осіб)	% колгоспників від загальної кількості заарештованих цієї категорії в Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	102	8,1%	0,4%
2	Дніпропетровська	256	20,1%	1,5%
3	Київська	33	2,6%	0,2%
4	Житомирська	11	0,9%	0,1%
5	Харківська	67	5,3%	0,4%
6	Одеська	260	20,5%	2,0%
7	Кам'янець-Подільська	47	3,7%	0,6%
8	Чернігівська	54	4,3%	0,6%
9	Вінницька	58	4,6%	0,3%
10	Полтавська	31	2,4%	0,6%
11	Миколаївська	86	6,8%	1,5%
12	Молдавська АРСР	254	20,1%	5,4%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	7	0,6%	0,3%
	Загалом по УРСР	1266	100%	2,2%

Найбільшу кількість з цієї групи було репресовано в Одеській, Дніпропетровській областях та Молдавській АРСР – понад 20,0% від суми заарештованих колгоспників в Україні. В інших регіонах масштаби арештів серед колгоспників були значно меншими – в діапазоні від 8,1% (Донецька обл.) до 0,9% (Житомирська) та 0,6% (центральний апарат НКВС). Але відносні показники цієї групи по кількості арештів в областях незначні й достатньо близькі. Так, максимальний процент арештів колгоспників був у Молдавській АРСР (5,4%), а мінімальний – у Житомирській області (0,1%). Треба відзначити, що цей показник порівняно великий саме у тих областях, в яких і найбільші абсолютні показники – Дніпропетровська, Одеська та Молдавська АРСР. До них слід залучити й показник Миколаївської області.

Слід також зазначити, що відносні показники арештів у восьми областях (Донецька, Київська, Житомирська, Харківська, Кам'янець-Подільська, Чернігівська, Вінницька, Полтавська), а також у центральному апараті і НКВС були менше 1,0%.

Отже, можна констатувати, що масштаби репресій щодо колгоспників в областях України у 1937 р. були незначними.

Арешти серед робітників, згідно зі звітами органів НКВС, мали такі показники²⁸:

Таблиця 11
Співвідношення по групі робітників

№№ п/п	Області	Заарештовано робітників (осіб)	% робітників від загальної кількості заарештованих цієї категорії в Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	73	9,4%	0,3%
2	Дніпропетровська	380	48,9%	2,1%
3	Київська	49	6,3%	0,2%
4	Житомирська	7	0,9%	0,05%
5	Харківська	56	7,2%	0,4%
6	Одеська	129	16,6%	1,0%
7	Кам'янець-Подільська	8	1,0%	0,1%
8	Чернігівська	3	0,4%	0,1%
9	Вінницька	9	1,2%	0,1%
10	Полтавська	14	1,8%	0,3%
11	Миколаївська	23	3,0%	0,4%
12	Молдавська АРСР	не було		
13	Центральний апарат НКВС УРСР	26	3,3%	1,2%
	Загалом по УРСР	777	100%	0,5%

З таблиці видно, що найбільше робітників було заарештовано у Дніпропетровській області – 380 осіб (майже половину від репресованих робітників по всій Україні). Друге місце посідала Одеська область – 129 осіб (16,6%). На третьому була Донецька обл. – 73 особи (9,4%). Далі йшли також промислові області – Харківська – 56 осіб (7,2%) та Київська – 49 осіб (6,3%). У центральному апараті НКВС і Миколаївській області кількість заарештованих робітників ледь перевищувала два десятки, а в інших областях їх налічувалися одиниці.

Якщо взяти до уваги співвідношення відносних показників робітників з іншими категоріями репресованих в областях, то можна переконатися, що лише у двох областях та центральному апараті НКВС вони перевищили один відсоток. В інших областях цей показник був у межах 0,05% від загальної кількості репресованих усіх категорій до 1,0%.

Таким чином, згідно із даними звітів облуправлінь НКВС, репресовані робітники за чисельністю посідали передостаннє місце серед інших соціальних груп.

По групі рядового та молодшого командного складу РСЧА показники арештів були такими²⁹:

Таблиця 12
Співвідношення по групі червоноармійців та молодших командирів РСЧА

№№ п/п	Області	Заарештовано червоно- армійців та молодших командирів (осіб)	% червоно- армійців і молодших командирів від загальної кількості заарештованих цієї категорії в Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	21	2,4%	0,1%
2	Дніпропетровська	80	9,3%	0,5%
3	Київська	166	19,2%	0,7%
4	Житомирська	38	4,4%	0,3%
5	Харківська	108	12,5%	0,7%
6	Одеська	47	5,4%	0,4%
7	Кам'янець-Подільська	не було		
8	Чернігівська	63	7,3%	0,7%
9	Вінницька	228	26,4%	1,4%
10	Полтавська	32	3,7%	0,6%
11	Миколаївська	15	1,7%	0,3%
12	Молдавська АРСР	35	4,1%	0,7%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	31	3,6%	1,5%
	Загалом по УРСР	864	100%	0,5%

З таблиці видно, що найбільшу кількість червоноармійців і молодших командирів заарештували у Вінницькій області (228 осіб, 26,4% від загальної кількості). Далі йшли Київська область (166 осіб, 19,2%), Харківська (108 осіб, 12,5%), Дніпропетровська (80 осіб, 9,3%), Чернігівська (63 особи, 7,3%). Тобто, це були області, в яких або знаходилися штаби військових округів (Харківська та Київська), або – великі військові частини. Слід зазначити, що Донецька область по цьому показнику була на передостанньому місці, поступаючись лише Миколаївській області.

Слід також констатувати, що, за звітами, кількість заарештованих червоноармійців у Київській, Харківській, Вінницькій, Житомирській, Чернігівській, Полтавській областях, Молдавській АРСР і центральному апараті НКВС навіть перевищувала кількість репресованих робітників. Лише у Донецькій, Одеській, Миколаївській та Кам'янець-Подільській областях становище було протилежним.

Загальна кількість репресованих в Україні червоноармійців і молодших командирів дорівнювала майже звичайному армійському полку.

Таблиця 13
Співвідношення по групі командного складу РСЧА³⁰

№№ п/п	Області	Заарештовано командного складу РСЧА (осіб)	% командного складу РСЧА від загальної кількості заарештованих цієї категорії в Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	42	3,9%	0,2%
2	Дніпропетровська	176	16,3%	1,0%
3	Київська	119	11,0%	0,6%
4	Житомирська	20	1,8%	0,1%
5	Харківська	188	17,4%	1,3%
6	Одеська	28	2,6%	0,2%
7	Кам'янець-Подільська	40	3,7%	0,5%
8	Чернігівська	84	7,8%	1,0%
9	Вінницька	141	13,0%	0,8%
10	Полтавська	29	2,7%	0,5%
11	Миколаївська	26	2,4%	0,4%
12	Молдавська АРСР	27	2,5%	0,6%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	163	15,1%	7,7%
	Загалом по УРСР	1083	100%	0,6%

Якщо порівняти цифри заарештованих червоноармійців і командного складу по областях, то з'ясується, що у шести з них (Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Чернігівська, Кам'янець-Подільська, Миколаївська) та центральному апарату НКВС кількість репресованих командирів перевищувала кількість рядового складу. Розподіл заарештованих армійських командирів по областях був таким: на першому місці – Харківська область (188 осіб), на другому – Дніпропетровська (176 осіб), на третьому – центральний апарат НКВС (163 особи), на четвертому – Вінницька область (141 осіб), на п'ятому – Київська (119 осіб). Відносні частки репресованих командирів, порівняно із загальною кількістю репресованих по регіонах в основному трималися в межах до 1,0%. Тільки показники у Дніпропетровській та Чернігівській областях були на цьому рівні, а відсоток по центральному апарату становив 7,7%. Хоча середній загальноукраїнський показник по цій групі був на рівні 0,6%.

Арешти працівників НКВС у 1937 р. мають такі показники³¹:

Таблиця 14
Співвідношення по групі працівників НКВС

№№ п/п	Області	Заарештовано працівників НКВС (осіб)	% працівників НКВС від загальної кількості заарештованих цієї категорії в Україні	% від загальної кількості заарештованих в областях
1	Донецька	6	2,5%	0,2%
2	Дніпропетровська	6	2,5%	0,1%
3	Київська	18	7,6%	0,1%
4	Житомирська	не було		
5	Харківська	24	10,2%	0,2%
6	Одеська	29	12,4%	0,2%
7	Кам'янець-Подільська	не було		
8	Чернігівська	16	6,8%	0,1%
9	Вінницька	40	16,9%	0,2%
10	Полтавська	не було		
11	Миколаївська	9	3,8%	0,1%
12	Молдавська АРСР	3	1,3%	0,1%
13	Центральний апарат НКВС УРСР	85	36,0%	4,0%
	Загалом по УРСР	236	100%	0,1%

Можна констатувати, що найбільшу кількість працівників НКВС було репресовано зі складу його апарату – 85 осіб (36,0% від загальної кількості по Україні). В областях найзначнішими у 1937 р. були арешти по УНКВС Вінницької обл. (40 осіб, 16,9%), далі йшли Одеське (29 осіб, 12,4%), Харківське (24 особи, 10,2%), Київське (18 осіб, 7,6%) та Чернігівське (16 осіб, 6,8%) УНКВС. Арешти по УНКВС Миколаївської, Донецької, Дніпропетровської областей не перевищували десяти працівників. По УНКВС Житомирської, Кам'янець-Подільської й Полтавської областей арештів серед працівників цієї установи не було.

Відносні показники арештів по цій категорії порівняно з іншими професійними групами дорівнювали 0,1% – 0,2%. Лише по центральному апарату НКВС цей показник був достатньо вагомим – 4,0%.

Наші підрахунки дають можливість зробити своєрідний рейтинг соціальної належності репресованих по областях, який наочно демонструє конкретні акценти у реальній спрямованості репресій.

По Донецькій області перше місце було за колишніми куркулями, друге – "колишніми людьми". Обидві ці групи охоплювали 78,9% репресованих. Далі (за принципом зниження частки) йшли: декласовані, службовці, служителі релігійних культів, селяни-одноосібники, колгоспники, кустарі, непрацюючі, робітники, командний склад РСЧА, червоноармійці та молодші командири, працівники НКВС.

По Київській області на першому місці були "колишні люди", які поступалися куркулям. Разом вони становили 80,8% заарештованих. Третіми були декласовані, четвертими – служителі релігійних культів. Подальша послідовність по соціальних групах мала такий вигляд: непрацюючі, червоноармійці та молодші командири, командний склад РСЧА, службовці, селяни-одноосібники, робітники, колгоспники, кустарі, працівники НКВС.

По Дніпропетровській області "лідирували" куркулі, за якими йшли "колишні люди" (загалом – 82,5%). Далі: непрацюючі, декласовані, службовці, робітники, колгоспники, командний склад РСЧА, служителі релігійних культів, червоноармійці та молодші командири, кустарі, селяни-одноосібники, працівники НКВС.

По Харківській області першими були куркулі, другими – "колишні люди" (разом – 74,6%). Наступна послідовність розміщення соціальних груп: декласовані, службовці, непрацюючі, кустарі, командний склад РСЧА, селяни-одноосібники, червоноармійці, служителі релігійних культів, колгоспники, робітники, працівники НКВС.

По Вінницькій області відповідна послідовність була такою: 1) "колишні люди"; 2) куркулі (разом – 77,2%), 3) декласовані; 4) служителі релігійних культів; 5) селяни-одноосібники; 6) червоноармійці; 7) кустарі; 8) командний склад РСЧА; 9) непрацюючі; 10) службовці; 11) колгоспники; 12) працівники НКВС; 13) робітники.

По Одеській області соціальні групи серед репресованих "займали" такі місця в умовному рейтингу: 1) куркулі; 2) "колишні люди" (разом – 69,4%); 3) декласовані; 4) служителі релігійних культів; 5) службовці; 6) колгоспники; 7) кустарі; 8) робітники; 9) непрацюючі; 10), 11) селяни-одноосібники; 12) працівники НКВС; 13) командний склад НКВС.

По Житомирській області ситуація була такою: 1) куркулі; 2) "колишні люди" (разом – 82,0%); 3) декласовані; 4) непрацюючі; 5) служителі релігійних культів; 6) кустарі; 7) червоноармійці; 8) командний склад НКВС; 9) селяни-одноосібники; 10) службовці; 11) колгоспники; 12) робітники; 13) не було.

По Кам'янець-Подільській області: 1) куркулі; 2) "колишні люди" (разом – 91,0%); 3) селяни-одноосібники; 4) служителі релігійних культів; 5) декласовані; 6) службовці; 7) непрацюючі; 8) колгоспники; 9) командний склад РСЧА; 10) робітники; 11) кустарі; 12), 13) не було.

По Чернігівській області: 1) куркулі; 2) "колишні люди" (разом – 80,2%); 3) декласовані; 4) селяни-одноосібники; 5) непрацюючі; 6) службовці; 7) командний склад РСЧА; 8) служителі релігійних культів; 9) червоноармійці; 10) колгоспники; 11) кустарі; 12) працівники НКВС; 13) робітники.

По Миколаївській області: 1) куркулі; 2) "колишні люди" (разом – 67,4%); 3) декласовані; 4) кустарі; 5) селяни-одноосібники; 6) службовці; 7) служителі релігійних культів; 8) непрацюючі; 9) колгоспники; 10) командний склад РСЧА; 11) робітники; 12) червоноармійці; 13) працівники НКВС.

По Полтавській області: 1) куркулі; 2) "колишні люди" (разом – 95,9%); 3) декласовані; 4) служителі релігійних культів; 5) кустарі; 6) селяни-одноосібники; 7) непрацюючі; 8) службовці; 9) червоноармійці; 10) колгоспники; 11) командний склад РСЧА; 12) робітники; 13) не було.

По Молдавській АРСР: 1) "колишні люди"; 2) куркулі (разом – 72,0%); 3) декласовані; 4) служителі релігійних культів; 5) колгоспники; 6) службовці; 7) непрацюючі; 8) селяни-одноосібники; 9) червоноармійці; 10) командний склад РСЧА; 11) працівники НКВС; 12) кустарі; 13) не було.

По центральному апарату НКВС: 1) "колишні люди"; 2) куркулі (разом – 56,3%); 3) службовці; 4) командний склад РСЧА; 5) працівники НКВС; 6) декласовані; 7) непрацюючі; 8) червоноармійці; 9) служителі релігійних культів; 10) робітники; 11); 12) колгоспники, кустарі; 13) не було.

Таким чином, зроблені автором так звані "рейтинги" дали можливість створити відповідні узагальнюючі ряди по соціальних групах (відповідно до певних місць по областях).

Куркулі: 1 (Донецька область) – 2 (Київська) – 1 (Дніпропетровська) – 1 (Харківська) – 2 (Вінницька) – 1 (Одеська) – 1 (Житомирська) – 1 (К.-Подільська) – 1 (Чернігівська) – 1 (Миколаївська) – 1 (Полтавська) – 2 (Молдавська АРСР) – 2 (центральный апарат).

"Колишні люди", відповідно: 2 – 1 – 2 – 2 – 1 – 2 – 2 – 2 – 2 – 2 – 2 – 2 – 1 – 1.

Декласовані: 3 – 3 – 4 – 3 – 3 – 3 – 3 – 5 – 3 – 3 – 3 – 3 – 6.

Службовці: 4 – 8 – 5 – 4 – 10 – 5 – 10 – 6 – 6 – 6 – 6 – 6 – 3.

Служителі релігійних культів: 5 – 4 – 9 – 10 – 4 – 4 – 5 – 4 – 8 – 7 – 4 – 4 – 9.

Селяни-одноосібники: 6 – 9 – 12 – 8 – 5 – 10(11) – 9 – 3 – 4 – 5 – 6 – 8 – 0.

Колгоспники: 7 – 11 – 7 – 11 – 11 – 6 – 11 – 8 – 10 – 9 – 10 – 5 – 11(12).

Кустарі: 8 – 12 – 11 – 6 – 7 – 7 – 6 – 11 – 11 – 4 – 5 – 12 – 11(12).

Непрацюючі: 9 – 5 – 3 – 5 – 9 – 9 – 4 – 7 – 5 – 8 – 7 – 7 – 7.

Робітники: 10 – 10 – 6 – 12 – 13 – 9 – 12 – 10 – 13 – 11 – 12 – 0.

Командний склад РСЧА: 11 – 7 – 8 – 7 – 8 – 13 – 8 – 9 – 7 – 10 – 11 – 10 – 4.

Червоноармійці та молодші командири: 12 – 6 – 10 – 9 – 6 – 10 (11) – 7 – 0 – 9 – 12 – 9 – 9 – 8.

Працівники НКВС: 13 – 13 – 13 – 13 – 12 – 12 – 0 – 0 – 12 – 13 – 0 – 11 – 5.

На основі зроблених рейтингів та узагальнюючих рядів по соціальних групах можна дійти таких висновків:

1) Статистичні звіти обласних управлінь НКВС свідчать, що основні ак-

центи в репресіях 1937 р. робилися по групах куркулів та "колишніх людей" (діапазон арештів від 67,4% до 95,9%).

2) У переважній більшості областей на першій позиції були саме куркулі, але в Київській, Вінницькій областях, Молдавській АРСР та центральному апараті НКВС ця група була лише другою. У чотирьох останніх співвідношення груп куркулі – "колишні люди" були такими: 42,7% – 57,3%; 26,5% – 73,5%; 40,1% – 59,9%; 1,1% – 98,9%.

3) Група декласованих була третьою в десяти областях, в інших вона займала 4 – 6 позиції.

4) Позиції всіх інших груп були дуже різними по областях, вони "займали" значний діапазон місць (за винятком працівників НКВС).

5) Переважаючи серед населення групи колгоспників і селян, згідно зі звітами, були серед таких, яких репресії торкнулися мало.

Зрозуміло, що такі звіти у відповідних керівних кабінетах НКВС УРСР ретельно аналізувалися. Ці звіти треба було ще узагальнити та рапортувати вищому партійному керівництву й верхівці НКВС СРСР.

Відповідні документи частково збереглися. Один із них має назву "Таблиця №1 щодо соціального стану заарештованих НКВС УРСР за 1937 р. та внесених виправленнях"³². Його підписали референт-секретар НКВС УРСР, молодший лейтенант держбезпеки Воробйов і молодший лейтенант держбезпеки Бей-Безпалько.

Наводимо його повністю, без будь-яких змін.

Таблиця 15

№№ п/п	Соціальний склад заарештованих	До виправлення	Після виправлення
1	Колишні куркулі	62 844	64 634
2	Колишні люди	9742	49 387
3	Декласовані	10 823	14 055
4	Служителі релігійних культів	3818	4644
5	Кустарі	2199	1602
6	Домогосподарки, утриманці, пенсіонери	3720	3125
7	Службовці	28 762	10 678
8	Одноосібники	6632	3256
9	Колгоспники	17 505	3562
10	Робітники	7744	2519
11	Червоноармійці	766	850
12	Командний склад РСЧА	852	1023
13	Співробітники НКВС	239	237
14	Без визначених занять	2807	
	Загалом	158 453	159 572

Будь-яких первісних документів (у звітах УНКВС чи інших "Відомостях") щодо внесення змін у соціальний склад репресованих у фондї 42 ДА СБУ-К не знайдено. Ми взяли цифрові дані щодо соціального складу репресованих у 1937 р., які наведено на початку статті в таблиці під назвою "Соціальний склад заарештованих органами держбезпеки по УРСР за 1937 р.". Ці узагальнення було зроблено шляхом підсумовування статистичних звітів обласних управлінь НКВС (Ф.42. – Спр.31. – Арк. 157, 159, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181).

Зроблена нами таблиця має такий вигляд:

Таблиця 16

Зіставлення даних щодо соціального складу заарештованих органами НКВС УРСР та внесених змін і доповнень

№№ п/п	Групи репресованих	Загальні дані за звітами УНКВС	До виправлення	Після виправлення
1	Колишні куркулі	66 401	62 844	64 634
2	"Колишні люди"	58 502	9742	49 387
3	Декласовані	14 504	10 823	14 055
4	Служителі релігійних культів	4744	3818	4644
5	Кустарі	1389	2199	1602
6	Домогосподарки, утриманці, пенсіонери	3035	3720	3125
7	Службовці	4300	28 762	10 678
8	Одноосібники	2473	6632	3256
9	Колгоспники	1266	17 505	3562
10	Робітники	777	7744	2519
11	Червоноармійці	864	766	850
12	Командний склад РСЧА	1083	852	1023
13	Співробітники НКВС	236	239	237
14	Без визначених занять	дані відсутні	2807	дані відсутні
	Загалом	159 574	158 453	159 572

Проведені підрахунки дають можливість відновити різницю по трьох порівняльних парах загальних даних щодо соціальної належності заарештованих: 1) дані до виправлення та після виправлення, 2) загальні дані за звітами УНКВС – дані до виправлення, 3) сумарні дані за звітами УНКВС – дані після виправлення.

Зміни по першій порівняльній парі були такими:

- 1) колишні куркулі – збільшення на 1790 осіб (на 2,8%);
- 2) "колишні люди" – " – " на 36 645 осіб (на 74,2%);
- 3) декласовані – " – " на 3232 особи (на 23,0%);
- 4) служителі релігійних культів – " – " на 826 осіб (на 17,8%);
- 5) кустарі – зменшення на 597 осіб (на 27,1%);
- 6) домогосподарки та ін. – " – " на 595 осіб (на 16,0%);
- 7) службовці – " – " на 18 084 особи (на 62,9%);
- 8) одноосібники – " – " на 3376 осіб (на 50,9%);
- 9) колгоспники – " – " на 13 943 особи (на 79,7%);
- 10) робітники – " – " на 5225 осіб (на 67,5%);
- 11) червоноармійці – збільшення на 84 особи (на 9,9%);
- 12) командний склад РСЧА – " – " на 171 особу (на 16,7%);
- 13) працівники НКВС – зменшення на 2 особи (на 0,8%);
- 14) без визначених занять – " – " на 2807 осіб (на 100%).

Отже, було збільшено кількість заарештованих по соціальних групах колишніх куркулів, "колишніх людей", декласованих, служителів релігійних культів, червоноармійців та командного складу РСЧА. Притому, найбільше це торкнулося групи "колишніх людей" (на три чверті) та декласованих (майже на чверть).

Зменшення звітних даних здійснили по групах кустарів, непрацюючих, службовців, одноосібників, колгоспників, робітників, працівників НКВС та без

визначених занять. Найбільше це торкнулося колгоспників (більше, ніж на три чверті), робітників (на дві третини), службовців (майже на дві третини) та селян-одноосібників (на половину).

Друга пара змін (загальні дані за звітами УНКВС – дані до виправлення), дала такі результати:

- 1) колишні куркулі зменшення на 3577 осіб (на 5,4%);
- 2) "колишні люди" – " – " на 48 760 осіб (на 83,3%);
- 3) декласовані – " – " на 3678 осіб (на 25,4%);
- 4) служителі релігійних культів – " – " на 926 осіб (на 19,5%);
- 5) кустарі – збільшення на 810 осіб (на 36,8%);
- 6) домогосподарки та ін. – " – " на 685 осіб (на 18,4%);
- 7) службовці – " – " на 24 462 особи (на 85,0%);
- 8) одноосібники – " – " на 4159 осіб (на 62,7%);
- 9) колгоспники – " – " на 16 239 осіб (на 92,8%);
- 10) робітники – " – " на 6967 осіб (на 90,0%);
- 11) червоноармійці – зменшення на 98 осіб (на 11,3%);
- 12) командний склад РСЧА – " – " на 231 особу (на 21,3%);
- 13) працівники НКВС – збільшення на 3 особи (на 1,3%);
- 14) без визначених занять – " – " на 2807 осіб (на 100%).

Зменшення звітних показників зробили по шести соціальних групах (колишні куркулі, "колишні люди", декласовані, служителі релігійних культів, червоноармійці та командний склад РСЧА). Найбільше ці дані було скореговано по групах "колишніх людей" (понад 80%), декласованих (на чверть) та служителів релігійних культів (майже на п'яту частину).

У третій парі змін бачимо такі результати:

- 1) колишні куркулі – зменшення на 1767 осіб (на 2,3%);
- 2) "колишні люди" – " – " на 9115 осіб (на 15,6%);
- 3) декласовані – " – " на 449 осіб (на 3,1%);
- 4) служителі релігійних культів – " – " на 100 осіб (на 2,1%);
- 5) кустарі – збільшення на 213 осіб (на 13,3%);
- 6) домогосподарки та ін. – " – " на 90 осіб (на 2,3%);
- 7) службовці – " – " на 6378 осіб (на 59,7%);
- 8) одноосібники – " – " на 783 особи (на 24,0%);
- 9) колгоспники – " – " на 1990 осіб (на 5,9%);
- 10) робітники – " – " на 1742 особи (на 69,2%);
- 11) червоноармійці – зменшення на 14 осіб (на 1,6%);
- 12) командний склад РСЧА – " – " на 60 осіб (на 5,9%);
- 13) працівники НКВС – збільшення на 1 особу (на 0,4%);
- 14) без визначених занять – не було.

Істотне зменшення відбулося по групі "колишні люди", а збільшення по групах робітників, службовців, селян-одноосібників та кустарів.

Порівняльний аналіз співвідношення соціальних груп серед репресованих, узагальнених і неодноразово коригованих та уточнюваних в апараті НКВС УРСР, викликає сумніви щодо достовірності тих даних, які подавалися з обласних управлінь.

Було поставлено за мету встановити, яким був соціально-фаховий склад репресованих на прикладі однієї області – Донецької. В основу підрахунків і аналізу покладено дані, що зберігаються в науково-редакційній групі "Реабілітовані історією" у Донецькій області.

За даними картотеки, розподіл репресованих у Донецькій області по соціально-фахових групах у 1937 р. був таким³³: робітники – 44,4%, колгоспники – 15,0%, службовці – 14,2%, інженерно-технічні працівники – 10,5%, працівники вищих навчальних закладів та шкіл – 3,6%, непрацюючі – 5,3%,

військовослужбовці – 1,3%, керівники підприємств та установ – 0,8%, кустарі – 0,7%, лікарі та молодший медперсонал – 0,7%, партійні працівники – 0,6%, учні шкіл і студенти технікумів та вищих навчальних закладів – 0,5%, ув'язнені – 0,5%, селяни-одноосібники – 0,5%, працівники культури – 0,4%, служителі релігійних культів – 0,2%, працівники міліції, НКВС та прокуратури – 0,2%, радянські керівники – 0,2%, комсомольські працівники – 0,1%, наукові працівники – 0,03%.

Нами зроблено порівняльну таблицю, в якій узагальнено дані щодо соціальної належності репресованих у Донецькій області за даними ДА СБУ-К (за так званими варіантами 1 та 2 – до виправлення та після виправлення) і картотеки науково-редакційної групи "Реабілітовані історією"³³.

Таблиця 17

Соціально-фаховий склад заарештованих у Донецькій області у 1937 р.

№№ п/п	Соціально-фахові групи	% від загалу за даними ДА СБУ-К (варіант 1)	% від загалу за даними ДА СБУ-К (варіант 2)	% від загалу за даними картотеки "Реабілітовані історією"
1	"Колишні люди"	6,5%	24,2%	Дані відсутні
2	Колишні куркулі	54,8%	54,8%	Дані відсутні
3	Службовці	23,0%	6,9%	31,3%
4	Колгоспники	0,4%	0,4%	15,0%
5	Робітники	0,3%	0,3%	44,4%
6	Декласовані	7,6%	7,6%	0,5%
7	Служителі релігійних культів	2,5%	2,5%	0,3%
8	Військовослужбовці	0,2%	0,2%	1,3%
9	Непрацюючі	1,0%	0,3%	5,8%
10	Селяни-одноосібники	2,4%	2,4%	0,5%
11	Кустарі	1,3%	0,4%	0,7%
12	Працівники НКВС	0,02%	0,02%	0,2%
	Загалом		100%	100%

З таблиці видно, що за картотечними даними у 1937 р. реальні відносні показники репресованих були такими: робітників – 44,4% (перевищує дані статистичних звітів на 44,1% у варіантах до та після коригування), службовців – 31,3% (більше на 8,3% за першим варіантом та 24,4% – за другим), колгоспників – 15,0% (більше на 14,5% за обома варіантами статистичних звітів), непрацюючих – 5,8% (більше на 4,8% за першим варіантом та на 5,5% – за другим), військовослужбовців – 1,3% (більше на 1,1% за обома варіантами), декласованих – 0,5% (менше на 7,1% за обома варіантами), служителів релігійних культів – 0,3% (менше на 2,2% за обома варіантами), селян-одноосібників – 0,5% (менше на 1,9% за обома варіантами), кустарів – 0,7% (менше на 0,6% за варіантом до корегування та більше на 0,4% – після нього), працівників НКВС – 0,2% (більше на 0,18% за обома варіантами).

Таким чином, можна вважати доведеним факт розбіжності даних щодо соціальної належності заарештованих у 1937 р. як у варіанті, що був підготовлений у Донецькому обласному управлінні НКВС, так і після уточнення в центральному апараті НКВС.

Коригуючи соціальний склад репресованих, у відповідних структурах органів держбезпеки переводили робітників, службовців та колгоспників у категорії "соціально ворожих" – "колишніх людей" і колишніх куркулів.

Отже, можна констатувати, що органи державної безпеки в Україні у 1937 р. свідомо перекидали дані щодо соціально-фахової належності заарешто-

ваних. Робилося це з метою довести необхідність самих репресій та обґрунтувати їх спрямованість. При тому, судячи із зіставлення різних документальних матеріалів, автори й виконавці фальсифікацій виходили із реальних загальних даних щодо заарештованих та проводили довільні зміни абсолютних показників по відповідних групах. Збільшувалися дані щодо арештів по групах "колишніх людей", колишніх куркулів та декласованого елемента – за рахунок зменшення даних по групах службовців, робітників, колгоспників, кустарів і селян-одноосібників. Збільшення або зменшення даних проводилось у досить значних діапазонах із метою досягти необхідного загальноукраїнського показника. Ці коригування проводились як у відповідних підрозділах УНКВС в областях (початкові), так і безпосередньо у Наркоматі внутрішніх справ УРСР (неодноразово).

Із самого початку органи НКВС проводили арешти значної кількості людей, які не мали відношення до так званої "антирадянської та контрреволюційної діяльності", а маскувалося це з боку держбезпеки шляхом маніпулювання у звітній термінології, коли до поняття "соціальна належність репресованих" було введено несумісні категорії – "колишні люди", "колишні куркулі", "декласовані елементи", які штучно об'єднали з категоріями соціально-фахової належності – робітники, колгоспники, службовці, кустарі, селяни-одноосібники тощо. Це дало можливість маневрувати поняттями, переводячи заарештованих з групи у групу задля виконання відповідних планів-лімітів.

Таким чином, інспіровані згори репресії, що нібито мали за мету вичищення країни від ворожого, соціально-небезпечного елемента, перетворились у той період у низку масових каральних акцій-операцій, жертвами яких стали невинні люди – робітники, службовці, колгоспники.

¹ Цитується за: Расстрел по разнарядке // Труд. – 1992. – 4 июня.

² Копію документа отримано з московського Музею та громадського центру "Мир, прогрес, права людини" ім. Андрія Сахарова; див. також: Расстрел по разнарядке // Труд. – 1992. – 4 июня. – С.1 – 2; Факты и комментарии. – 2000. – 29 июня. – С.1 – 2.

³ Таблицю складено за документами: "Відомості про кількість заарештованих по УНКВС в УРСР за період з 1 січня 1937 р. по 1 січня 1938 р." // ДА СБУ-К. – Ф.42. – Спр.31. – Арк. 157, 159, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181.

⁴ До цієї категорії було віднесено колишніх поміщиків, дворян, офіцерів, жандармів та торгівців тощо.

⁵ ДА СБУ-К. – Ф.42. – Спр.31. – Арк.159.

⁶ Там само. – Арк.161.

⁷ Там само. – Арк. 163.

⁸ Там само. – Арк. 165.

⁹ Там само. – Арк.167.

¹⁰ Там само. – Арк.169.

¹¹ Там само. – Арк. 171.

¹² Там само. – Арк. 173.

¹³ Там само. – Арк. 175.

¹⁴ Там само. – Арк.177.

¹⁵ Там само. – Арк. 179.

¹⁶ Там само. – Арк. 181.

¹⁷ Там само. – Арк. 157.

¹⁸ Таблицю складено за документами: "Відомості про кількість заарештованих по УНКВС в УРСР" за час з 1 січня 1937 р. по 1 січня 1938 р." // ДА СБУ-К. – Ф.42. – Спр.31. – Арк. 157, 159, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181.

¹⁹ Там само.

²⁰ Копію документа отримано з московського Музею та громадського центру "Мир, прогрес, права людини" ім. Андрія Сахарова. – Див. також: Расстрел по разнарядке // Труд. – 1992. – 4 июня. – С.1-2; Факты и комментарии. – 2000. – 29 июня. – С.13.

²¹ Таблицю складено за документами: "Відомості про кількість заарештованих по УНКВС в УРСР" за час з 1 січня 1937 р. по 1 січня 1938 р." // ДА СБУ-К. – Ф.42. – Спр.31. – Арк. 157, 159, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

³² ДА СБУ-К. – Ф.42. – Спр.35. – Арк. 2.

³³ Картотека науково-видавничої групи “Реабілітовані історією” по Донецькій області вміщує дані (у тому числі по соціальній належності та професіях) щодо 17 103 репресованих у 1937 р. Дані по 9939 репресованих знаходяться у відповідній картотеці науково-видавничої групи “Реабілітовані історією” по Луганській області // ДА СБУ-К. – Ф. 42. – Спр. 35. – Арк. 1 (Справа “Спеціальні відомості щодо оперативної роботи за період з 1 жовтня 1936 р. по 1 липня 1938 р.” – Документ “Довідка щодо внесених змін у соціальний склад заарештованих у Сталінській та Дніпропетровській областях”).

In the article, on the basis of documents of the National archive of Ukrainian security Service, it is summarized and analyzed for the first time the social configuration of those repressed by the organs of national security in Ukraine in 1937. The research is the first attempt in this direction and allows to determine the real social orientation of political persecution in the period of the "big purge".